

SAYFULİNA, F.S. (2014). “Sibirya Tatarlarını Dünyaya Tanıtan Şahıslar”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.285-289 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

F.S. SAYFULİNA *

SİBİRYA TATARLARINI DÜNYAYA TANITAN ŞAHISLAR

Tarihçi, din uzmanı, yazar Rizatdin Fahretdin’in yazılarına baktığında bugünkü Tömen bölgesi olan Tabul vilayeti 18-19. yüzyıllarda Sibirya, İdil boyu, Orta Asya taraflarından çıkan bilim adamlarını ve aydınları birleştiren medeni eğitim veren bir merkeze dönüşüyor. Burada tarihi açıdan kardeş olan halklar Tatar, Uygur ve Kazaklar’ın edebiyatları ve kültürleri keşişiyor [1: 30-31].

Tabii ki, eğitim merkezleri olarak, genelde camilerin yanında organize edilen, okul ve medreseler sayılıyor. 19. yüzyılda Tabul vilayetinde onların sayısı 17-18. yüzyıllarda İslam’a karşı savaş yürütülmesine rağmen oldukça yüksekti. Hollandalı bilim adamı Vitzen’in notlarına bakıldığında Tabul’daki ilk medrese 18. yüzyılın 60. yıllarında açılıyor. 19. yüzyılda okul- medrese sayısı hakkında net bilgiler yok. 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başlarında bölgedeki milli- dini eğitim kuruluşlarındaki reformlar konusu, araştırmacı Bakieva G.T.’ye göre, bu çağda vilayetteki cami sayısı dikkate alındığında, onların yanında kurulan okulların sayısı hakkında tahmini fikir sahibi olmak mümkün olacaktır. 1904 yılının verilerine bakıldığımızda Tabul vilayetinde 175 cami faaliyet göstermekteydi, bunlardan; Tabul eyaletinde 61 cami, Tara eyaletinde 38 cami, Tömen eyaletinde 41 cami, İşim eyaletinde 2 cami, Yalutor eyaletinde 15 cami yerleşiktir. Bu verilerden yola çıkıldığı takdirde, vilayetteki eğitim kurumu sayısı da takriben bu sayıların toplamından oluşmaktadır sonucuna varabiliriz [2: 18].

Vilayetteki okul ve medreseler genel olarak zengin tüccarlar sayesinde ayakta durabiliyorlardı. 1907 yılında kurulan, ileri görüşlü Müslümanları birleştiren Tabul hayır kuruluşunun faaliyetleri de;

* Kazan Federal Üniversitesi, Kazan.

Müslüman eğitim kuruluşlarının büyütülmesi, öğretim–öğrenim yurtlarının yürürlüğünün değiştirilmesi (reformun gerçekleştirilmesi), Tatar dilinde periyodik matbuat çıkarılmasından meydana geliyordu (Kuruluş 1914 yılının ağustos ayına kadar faaliyet göstermiştir).

Öğrenim–öğretim işi münasebetleri, bu yönde yapılan faaliyetler sayesinde Sibirya’da yaşayan soydaşlarımız arasında da, isimleri tüm Müslüman halkları tarihine yazılan, tanınmış şahısları da bir araya getirmişti. Onlardan biri, kendi çalışkanlığı ile hepsini geride bırakan; Sibirya’da doğup, Avrupa ve Asya, Uzak doğu, Japonya ve Çin’de Müslüman ihtiyaçlarını savunan kişi, «Âlem-i İslam ve Japonya’da İntisar-i İslamiyet», «Sirat-i Müstakim», «Tearuf-i Müslimin», «İslam Dünyası» dergilerinin muhabiri Gabdereşit İbrahim’dir. O zamanın ünlü şahıslarını –Rizaetdin Fahrettin, İsmail Gaspralı’ny yakından tanınması onun Müslümanlarda eğitim sisteminde değişim gerekliliğinin taraftarı olması ile bağlantılıdır. Dedelerinin Sibirya tarafına gelmelerinin Orta Asya’dan İslam dinini yaymaya gelen şeyhlerin geldiği döneme denk geldiği görülüyor. Tatar-Buharalılar Çarlık hizmetine alınmamış, dolayısıyla tüccarlık yapan üst sınıfa dâhil olmaya çalışmışlardır. Memleketinde diplomalı imam, medresede müderris oluyor, 20. yüzyılın başında kendi matbaasında Ayna ve Dostluk fasiküllerini, Arap dilinde haftalık dergi Öğrenci’yi basıyor. Medreselerde öğrenim–öğretim işinde değişiklikler yapan biri haline geliyor. Sibirya Tatarları tarihi hakkında G. Miller, İ. Fişer, İ. Georgi, V. Radlov, G. Potanin, N. Yadrintsev eserleri ile tanışan bilim adamı, Sibirya halklarının iktisadi ve kültürel yükselişi hakkında düşünceler üretiyor, insanlara eğitim verilmesi ve gelecek hakkında fikirler ortaya koyuyordu.

İlk önce, Gabdreşit İbrahim ismi 20. yüzyılın başlarında hemşehrilerinin Türkiye’ye göçmesini organize eden şahıs olarak ortaya çıkıyor. Bu işin yerine getirilmesini o 19. yüzyılın sonlarından beri planlasa da, Çar hükümetinden izin belgesini ancak 1901 yılında alabiliyor. Farklı sebepler yüzünden Türkiye’ye göç 6-7 yıl gecikiyor. Evlerini, mal varlıklarını satmayı başarabilen köylüler göç edebilme ümidini kaybetmiyorlar, akrabalarının da, memleketlilerinin de izin belgesinin çıkmasını bekliyorlar. 60 aileden oluşan kervan ancak 1907 yılında Rus devletinden İslam iline doğru yola çıkabiliyor. 1910 yılı sonunda ikinci dalga göçmenleri Türkiye’ye doğru yola çıkıyor. Zor, büyük kayıplar verilen bu yolda hemşehrilerine Gabdreşit hacının sözünün güvenilir olması güç veriyor. Onun Türkiye’de Enver Paşa, Mehmet Akif Ersoy gibi şahıslarla iletişim halinde olması ve hatta

Japonya'ya kadar gidip orada İslam dininin yayılması yolunda çalışmalar yapması çok şey ifade etmektedir.

Gabdreşit İbrahimov'un torunları bugünlerde Omsk bölgesinde, aynı zamanda Türkiye'nin Konya ilinin Cihanbeyli ilçesine bağlı Böğürdelik Köyü'nde, Danimarka, Almanya gibi ülkelerde yaşıyorlar.

Sibirya'da yaşayan Tatarların eğitilmiş olması hakkında fikirler üreten ve gerçekleştirmeye çalışan, Sibirya Tatarları tarihinde derin izler bırakan, çağdaşları arasında tanınmış şahıslardan bir diğeri de Buharalı (onun dedeleri de ailesiyle birlikte Tömen'den çok uzak olmayan Mantsıl (şimdiki Yambay) köyüne Buhara emirliğinden gelip yerleşmişlerdir) Niğmetullah Karmışakov-Seydukov'dur (Niğmetullah Hacı). 1884 yılında Niğmetullah Hacı tarafından Yambay köyünde inşa edilen cami, medrese, kütüphane, konak ve yemekhaneden oluşan kompleks bugünlerde de milletimize hizmet etmektedir. Cami karşısında organize edilen kütüphanede Niğmetullah Karmışakov'un kendisi tarafından toplanan nadide kitaplar ve el yazmalarının sayısı da 2200'ü geçmektedir. Tüccar, bu nadide eserleri, kendisi Buhara, Suudi Arabistan, Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerinden toplamıştır [3:52-55]. Köylülerin anlattıkları doğrultusunda; Sovyet döneminde Yambay medresesindeki kütüphaneden, kitapları birkaç kızağa yükleyip taşıdılar, çoğunu yaktılar, sadece çok az bölümü ilçe kütüphanesinin arşivlerinde saklandı ve günümüze ulaşabildi. Kendi medresesinde, N. Karmışakov, yeni metotlarla öğretimi organize ediyor, farklı taraflardan ileri bakış açılarına sahip öğretmenleri istihdam ediyor, onlara maaş ödüyor, aynı zamanda öğrencilerin yeme- konaklama masraflarını da karşılıyordu.

Niğmetullah Hacı vefat ettikten sonra (1901) medrese işlerini onun damadı, cami imamı Yusuf Seğitov (kızı Şeküre'yle evli) yürütüyordu. Sovyet idaresinin ilk yıllarında medresede, Niğmetullah Karmışakov adındaki Öğretmenler Okulu kuruluyor. Maalesef hayırseverin akrabaları 1921 yılında doğdukları köylerinden, özyurtlarından kovuluyorlar.

20. yüzyılın başlarında Tabul'da faaliyete başlayan hayır kuruluşunun başı Tuktaşın Hacı Seferali oğlu Aytmohammedov (1845-1915) da vatansever şahıslardan biridir. Buhara'nın saygıdeğer kişilerinden, 2 loncalı tüccar, aydın, Tabul eyaletinin Tüben Eremzen köyünde tüccar bir ailenin ferdi olarak doğan Tuktaşın Aytmohammedov Tabul şehrinin dağ altındaki bölgesinde Abramka

nehri arkasında yerleşik Tatar mahhallesinde yaşamıştır. Tuktasin Hacı'nın yaşadığı 2 katlı evi 21. yüzyılın başına kadar şehrin Tatar kütüphanesi gibi çalışıyordu. Birkaç defa hacca giden T. Aytmohammedov 20. yüzyılın başında (1900-1904 yıllarında) Tabul şehrinin eski ahşap camisi yerine kırmızı tuğladan cami inşa ediyor, eski cami ahşapları ise okul ve medrese binasının inşasında kullanılıyor. Bunların dışında, o, memleketindeki köyünde de ahşap camii yaptırtıyor. Caminin karşısında ilköğretim Tatar Okulu da bulunuyor. Müslümanlar arasında bilimin yayılması yolunda çok farklı işleri beceren bu kişi, ayrıca devlet bankasının hesap komitesinin başkanı, parlamentoda konuşmacı, ileri görüşlü Müslümanlar kuruluşunun da finansçısı oluyor. Çağdaşları arasında Tuktasin Hacı'nın saygısını kazanıyor, sadece Tatarlar değil, Ruslar arasında da otorite kişi olarak tanınıyordu. 1913 yılında Romanovlar hükümdarlığının 300. yılı onuruna yapılan törenin onuruna Tabul vilayetinde kurulan ve 9 kişiden oluşan millet vekili komitesinde yer alan 2 müslümandan birinin Tuktasin Aytmohammedov'un olması bunu açıkça göstermektedir. [4: 67-70]

Tuktasin Hacı'nın kızıyla evlenip Sibiryaya Tatar halkı arasında bilim yayma işini devam ettirme yönünde çalışan şahıslardan bir diğeri; imam Halil (1864-1931) ismi ile tanınmaktadır. Tabul elayetinın Torbı köyünde dünyaya gelip, Kükrende köyünde akrabaları tarafından büyütülen bu şahıs, küçük yaştan bilime merakı ile öne çıkıyor, Troitsk şehrinde, ünlü imam Zeynullah'tan bilim dersleri alıyordu. Memleketine dönüp, Tuktasin Hacı yardımıyla medrese inşa ediyor. Burada Tabul, Tömen, Tara taraflarından öğrencilerin okumasını sağlıyor. Lisans olarak eğitim veren bu eğitim yurdunda öğrencilerin sayısı bazı yıllarda 300 kişiye kadar çıkıyor. O su değirmenini inşa ediyor, deri işlenmesi, çizme dikme işlerini öğretmek amacıyla ustahane kurmuştur. Onun büyük çabaları ve özverisiyle, 1920 yılında Tabul'da öğrenim-öğretim sorunları boyunca Sibiryaya Tatarları Sempozyumu organize ediliyor.

Sibiryaya'da yaşayan bu soydaşlarımız orada yaptıkları işlerle isimlerini sadece memleketlilerinin gönüllerinde ve memleket tarihinde değil, genel Müslüman tarihinde de layık olduğu yeri almıştır.

Kaynaklar

- 1.Fahretdinov R. Asar. Birinci baskı. Kazan: Üniversitesi basımı, 1900, sayfa 30-31.
- 2.Bakieva G.T. Sibirya Tatarlarının Eğitim Sistemindeki 19. Yüzyılın İkinci Yarısında-20. Yüzyılın Başlarındaki Reformlar. // BAAƏ. 2008. №8.
- 3.Garifullin İ. B. Sibirya'daki Tatar Kütüphaneleri // Tumaşev Okumaları: Türkoloji'nin Aktüel Problemleri: Rusya Ulusal Bilim- Uygulamalı Konferans Bilgileri. Tömen:Tömen Devlet Üniversitesi, 2007. Sayfa 52-55.
- 4.Kutumova R. S. Sibirya Tatarları'ndan Çıkan Aydınlar //18-20. Yüzyıllar Arasında Tömen Bölgesinde Eğitim Ve Kültür. P. P. Çukomin Adına Düzenlenen 8. Tömen Bölge Bilim-Uygulamalı Konferansın Bilgileri Tobolsk, 1998. sayfa. 67-70.